

ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ЕТНОГРАФІЧНИХ МУЗЕЯХ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Аналізується науково-дослідницька діяльність етнографічних музеїв України в етнографічному аспекті з позицій проблемно-хронологічного періоду.

Ключові слова: музеї, етнографія, культура, традиції, вчені.

Analyzes the research activities of ethnographic museums in Ukraine ethnographic aspect from the point of problem-chronological period.

Keywords: museum, ethnography, culture, traditions and scientists.

В умовах впливу потужного світового процесу глобалізації й змін в усіх сферах життя діяльності людства, особливої актуальності набуває проблема збереження етнічної самоідентифікації і популяризації культурної спадщини українського народу. Суспільство, успадкувавши досягнення і прогресивні традиції культури минулого, піклується про збереження пам'ятників матеріальної і духовної культури, їх активному пропагуванню й використанню в системі національно-патріотичного виховання молоді. Однією з форм збереження і показу пам'ятників історії і культури є скансени – музеї просто неба, згідно з сучасним визначенням, це - розповсюджена форма етнографічних музеїв, що створюються на ґрунті музеєфікації репрезентативних фрагментів етноландшафтного середовища й об'єктів нематеріальної етнокультурної спадщини [22]. Музеї просто неба, як унікальні соціально-культурні комплекси, спрямовують свої зусилля на збирання і вивчення пам'яток архітектури, народного побуту, культури, що робить їх важливим чинником збереження історичної та етнокультурної спадщини.

Україна по праву може пишатися своїми музеями просто неба, або як у нас їх ще називають музеями народної архітектури та побуту, адже держава має багату і цікаву народну архітектуру, давні традиції у побуті та мистецтві й високий рівень духовної культури. Створені впродовж останніх десятиліть музеї народної архітектури і побуту під відкритим небом (скансени) - у Києві, Переяславі-Хмельницьку, Львові, Ужгороді, Чернівцях – проводять велику і плідну роботу, спрямовану на збирання і вивчення пам'яток народного побуту та культури, надаючи своїм відвідувачам можливість побувати в реконструйованому населеному пункті певного етнографічного регіону нашої

країни та отримати загальне уявлення про історію цієї місцевості [19].

На сучасному етапі популярністю серед населення і туристів користуються державні музеї просто неба, серед них: Національний

музей народної архітектури та побуту України (с.Пирогово) та Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький) Київська область; Музей народної архітектури і побуту «Шевченківський гай» (Львів); Закарпатський музей народної архітектури та побуту (Ужгород); Чернівецький обласний музей народної архітектури та побуту; Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття Національного заповідника «Давній Галич» (с. Кринос) та Музей гуцульської культури просто неба «Гуцульське село» Національного природного парку «Гуцульщина» (Косів) – Івано-Франківська область; Музей народної архітектури і побуту Державного історико-культурного заповідника «Посулля» (с. Пустовійтівка Роменського району) – Сумська область; Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості – філія Донецького обласного художнього музею (с. Прелесне Слов'янського району) тощо.

Не дивлячись на широку географію і розгалуженість системи музеїв під відкритим небом в Україні, наукових досліджень які б висвітлювали їх діяльність не багато. Наукове вивчення музейної справи України, узагальнення досвіду музеїв, розробка теоретичних музеєзнавчих питань розпочалося на початку ХХ століття, а саме у 1920-х роках. Цей період характеризується розбудовою законодавчої бази музейної справи, а історіографія представлена дослідженнями з історії українського музейництва, його особливостей, окремих теоретичних проблем в царині музейної справи.

Одними з найпомітніших дослідників цього періоду є М. Біляшівський, в роботі «Наші національні скарби» [2], він здійснив спробу першого осмислення особливостей музейного будівництва в Україні, ролі музеїв та колекціонерів у збереженні етнокультурної спадщини, зробив огляд досягнень минулого в музейній справі України, визначив зміст та напрями роботи музеїв у новий час.

Величезне практичне значення для дослідження етнографічного музейництва означеного періоду мають праці Ф. Шміта [28]. В них висвітлюються питання необхідності формування державою музейної політики, створення відповідного законодавства, принципів організації управління музейною справою. Не дивлячись на те, що в Україні праці Ф. Шміта не перевидавалися і маловивчені, запропоновані ним рекомендації з облаштування етнографічних музеїв та умов зберігання експонатів, принципів розміщення предметів сприяли піднесенню музейної практики на більш високий рівень.

Але право першості наукових публікацій у царині етнографічного музейництва належить директору Львівського Національного музею, музеєзнавцю І. Свенціцькому [18]. У своїх нарисах він розкриває теоретичні основи поняття музею, його види, функції та надає практичні рекомендації з музейної практики, а також торкається питань історії

російського, польського й українського музейництва початку XX століття.

Важливими для дослідження проблеми є публікації головного інспектора у справах музеїв та охорони пам'яток культури Укрнауки Наркомосвіти УСРР В. Дубровського [7]. В них міститься характеристика діяльності Наркомосвіти у напрямку музейного будівництва, статистичні відомості про музейні осередки УСРР, систематизація нормативно-правових актів, спрямованих на побудову музейної мережі у республіці.

Питання історії та діяльності окремих осередків висвітлювались на сторінках тематичних журналів та часописів: «Краєзнавство» (заснований в 1927р.), «Радянський музей» (виходить з 1931 р.). Важливою подією у науковому житті став вихід першого випуску збірника «Український музей» [25] (1927), який мав стати загальноукраїнським науковим музейним органом. У збірнику вміщено роботи відомих українських науковців - музейників першої половини XX ст. - Д. Щербаківського, М. Новицької, Ф. Ернста, В. Ляскоронського, М. Рудинського та ін., а також хроніка життя українських музеїв середини 20-х рр. XX ст., саме це видання здійснило вагомий внесок у становленні студій з історії етнографічного музейного будівництва, адже в ньому друкувались роботи етнологів, краєзнавців, музейних працівників, громадсько-культурних діячів з різних регіонів.

В період 1930–1940-х років, дослідження з історії українського музейництва, зокрема, і музеїв етнографічного профілю припинилися через політичні та ідеологічні обставини. В умовах сталінський режиму висвітлення питань етнографічної музейної справи відбувалося лише у критичних статтях. Ставлення до етнографічних пам'ятників з боку влади як до «зібрання непотребу» відобразилося й на стані історіографічних досліджень.

Відродження інтересу до музеєзнавства загалом й етнографічної музейної справи, зокрема, відбувається тільки у період з 1950-тих – першої половини 1980-х років, що інколи в літературі називають періодом «музейного буму». У цей час пожвавлюється музейне будівництво, туристично-екскурсійна справа, зростає інтерес до музеїв та їхньої діяльності, збільшується кількість відвідувачів, відновлюється наукове вивчення музеїв: об'єктами наукових досліджень стають різноманітні проблеми історії та теорії музейної справи [10].

В цей період побачила світ значна кількість публікацій з теорії музейної справи, чільне місце серед них посідають статті та монографії з етнографічного музейництва в яких висвітлювались питання комплектування та використання етнографічних пам'яток [14], особливостей показу предметів традиційно-побутової культури в експозиціях [13]. На жаль, у публікаціях цього часу українським музеям відводилося незначне місце. Музеєзнавчими працями, що висвітлювали принципи та методику організації пошуково-збиральної, експозиційної,

науково-дослідної та освітньої діяльності, виходячи з досвіду музеїв УРСР, стали лише роботи Г. Мезенцевої, М. Бондаря, Л. Славіна [3].

Важливе значення для вивчення етнографічного музейництва в радянській Україні мають дослідження в контексті пам'яткоохоронної справи, прикладом можуть стати статті А. Разгона [17] і М. Гарданова [4]. Багатотомні «Нариси історії музейної справи», незважаючи на ідеологічне підґрунтя, стали вагомим внеском у розгортанні досліджень історії вітчизняного музейництва.

Деякі відомості з формування етнографічних колекцій музеями під відкритим небом України містить праця Г. Мезенцевої «Музеї України» [12].

Окремою групою праць, які висвітлюють діяльність етнографічних музеїв являються програми-запитальники, що створювались музейними працівниками АН УРСР для збирання етнографічних матеріалів, зокрема програма до «Регіонального історико-етнографічного атласа України, Білорусії та Молдавії» [24], містить методичний матеріал для записування відомостей про традиційну народну архітектуру, малюнки і схеми і являється окремим джерелом для вивчення експозицій музеїв під відкритим небом.

Лише початком 1980-х років можна датувати перші монографії, безпосередньо присвячені історії та принципам експозиційного проектування, узагальненню досвіду створення та діяльності українських та закордонних музеїв просто неба. Це роботи З. Гудченко, В. Шмельова, І. Шрамко.

У книзі З. Гудченко [5], детально розглядаються музеї - скансени Києва, Львова, Переяслава-Хмельницького, Ужгорода і локальні музеї у сільській місцевості Закарпаття. Охарактеризовані особливості народного будівництва різних історико - етнографічних територій України. Висвітлюються специфіка музеїв просто неба, структура організації, особливості сприйняття пам'яток у природному оточенні тощо.

Одним із рідкісних й цінних видань з теорії та практики побудови скансенів є робота заступник директора НМНАП України з наукової роботи В. Шмельова [27]. Автор книги у світовому контексті розглядає скансени як явище і, зокрема, розкриває концепцію створення Національного музею народної архітектури та побуту України, збудованого поблизу селища Пирогів, окрім того у книзі подані цікаві відомості про історію та засади створення музеїв під відкритим небом у різних країнах Світу.

Багатими на фактичний матеріал про експозиції і окремі напрямки роботи Музею народної архітектури та побуту, являються видання з ініціативи музейних працівників. Цікавим є дослідження І.Шрамко [8], в якому автор висвітлював роботу музею по збиранню й вивченню українських народних музичних інструментів та матеріалів з історії

музичного побуту УРСР, пропаганді знань про них з 1972 року. Подані відомості про одну з найбільш повних і значних колекцій СРСР народних музичних інструментів та матеріалів з історії музичного побуту, що дає можливість простежити історію розвитку музичного інструментарію України з найдавніших часів до наших днів й одержала високу оцінку спеціалістів та широкої громадськості.

Певне значення для з'ясування проблем діяльності музеїв під відкритим небом має такий тип видань як путівники, в яких надаються відомості про формування та стан фондів, експозицію, напрямки роботи окремих музеїв [1].

Окрему групу становлять науково-дослідницькі й науково-популярні монографії та статті з різних питань музейної справи, в яких висвітлюється історія створення та діяльність музейних осередків України у т. ч і скансенів. Серед праць цієї групи важливе значення для нашого дослідження мають питання створення етнографічних експозицій та комплектування збірок предметів побуту в громадських музеях України, які порушуються в статтях Г. Скрипник [21].

Варто зауважити, що хоча історія та теорія українського етнографічного музейництва стають предметом наукових досліджень, однак ідеологічний тиск з боку тоталітарної держави не надавав можливостей висвітлити всі аспекти. Лише після початку демократизації радянського суспільства, й розпадом радянського Союзу дослідники набули можливостей звернутися до «заборонених тем». Публікації наприкінці 1980-х років розпочинають новий етап у дослідженні зазначеної проблематики, який триває до сьогодні. Тематика історії українського музейництва почала викликати широкий інтерес не лише у науковців, а й серед широкої громадськості.

На превеликий жаль музеї під відкритим небом не стали об'єктом окремого комплексного дослідження, але надзвичайно позитивним явищем в українській історіографії став захист дисертацій з питань історії музейної справи України в різні історичні періоди.

Першою фундаментальною працею, в якій розкрито основні етапи формування етнографічних колекцій та становлення етнографічних музеїв України, показано особливості й тенденції розвитку етнографічної музейної справи у історичній ретроспективі, стала монографія Г. Скрипник «Етнографічні музеї України» [20]. У дисертаційних дослідженнях М. Ткаченка [23], О. Крука [9], Р. Маньковської [11], І. Дацківа [6] детально розглянуто українське музейництво в його різноманітних формах і проявах на різних етапах упродовж ХХ ст.

Для сучасної історіографії надзвичайно цінними стали збірники наукових статей і матеріали конференцій [15], в яких розробляються питання історії та теорії українського етнографічного музейництва, зокрема і конкретно музеїв під відкритим небом. Надзвичайно інформативним є збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції

«Народна культура України: традиції і сучасність», яка була присвячена 40-річчю заснування Музею народної архітектури та побуту України [16]. В ньому вміщені статті працівників самого музею, зокрема П. Федаки, І. Габора, І. Паньків, П. Вовченко, Л. Орел, О. Босого, І. Несен, М. Матійчук, Н. Зозулі, Л. Назаренко та ін., що розкривають питання історії створення, принципи організації, тематичну структуру, етноландшафт музейної експозиції та довкілля, комплексні регіональні дослідження народної культури, фондові колекції: комплектування, наукове опрацювання, комп'ютеризація тощо. Роботи цих авторів дозволяють зрозуміти значення музею під відкритим небом й народна культура в контексті сучасних глобалізаційних процесів.

Для сучасної історіографії притаманним є широке висвітлення історії музеїв під відкритим небом у періодичній пресі. На сторінках газет і журналів розміщені публікації до ювілеїв музейних осередків, історію створення [26].

З розвитком мережі Інтернет в Україні з'явилась можливість електронної презентації сайтів етнографічних музеїв на яких розміщують короткі нариси історії осередку, новини та розвідки. Поширенню інформації про музеї різних профілів та регіонів України сприяє створення музейних сайтів: сайт Українського центру розвитку музейної справи «Музейний простір України» та сайт журналу «Музеї України» містять каталоги сучасних музеїв та інформацію щодо їх створення та функціонування, а також сайти міжнародних організацій - Міжнародна Рада Музеїв.

Таким чином, історіографію проблеми популяризації культурної спадщини українського народу в музеях України етнографічного профілю можна охарактеризувати як фрагментарну, що в різні періоди висвітлювала окремі проблеми. На сьогодні залишається актуальним створення узагальнюючих монографій, що детально простежували б історичну та регіональну своєрідність музеїв етнографічного профілю, їх значення у збереженні, примноженні та популяризації культурних цінностей українського народу. Сьогодні, як ніколи раніше, важливо забезпечити справжній культ духовності, об'єктивності власної історії, знань, піднесення суспільного престижу та авторитету музеїв етнографічного профілю.

Джерела та література

1. Байрак Я., Федака П. Закарпатський музей народної архітектури і побуту: Путівник // Ярослав Байрак, Павло Федака – Ужгород: Карпати, 1986 – 128 с., іл.; Красовський І. Музей народної архітектури і побуту у Львові: Путівник. – Львів, 1975. – 64 с., іл.; Музей народной архитектуры и быта Украинской ССР: Фотопутеводитель / Авт.-сост.: А. Матвиенко, С. Верговский, Н. Зозуля, С. Смолинский, Н. Ходаковский, С. Щербань. Фото: С.Крячко и др. – К.: Мистецтво, 1985. – 192 с., ил.

2. Біляшівський М. Ф. Наші національні скарби / М. Ф. Біляшевський. – К., 1918. – 120 с.
3. Бондар М. М. Нариси музейної справи / М. М. Бондар, Г. Г. Мезенцева, Л. М. Славін – К. : Вид-во Київського університету, 1959. – 191 с.
4. Гарданов В. К. Музейное строительство и охрана памятников культуры в первые годы Советской власти // История музейного дела в СССР. – Вып. 1. – М., 1957. – С. 7–36.
5. Гудченко З. С. Музеї народної архітектури України / Зоя Степанівна Гудченко. – К. : Будівельник, 1981. – 120 с. – (Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури).
6. Дацків І. Б. Втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Б. Дацків. – Чернівці, 2001. – 20 с.
7. Дубровський В. В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України / В. В. Дубровський. – Х. : Держвидав України, 1930. – 76 с.; Дубровський В. В. Музеї України / В. В. Дубровський – Х.: Держвидав України, 1928. – 60 с/
8. Каталог виставки українських народних музичних інструментів та матеріалів з музичного побуту Української РСР [Фондова збірка Музею народної архітектури та побуту України]/Упорядкування та вступна стаття: Ігор Шрамко. – Київ: Музей народної архітектури та побуту України, 1980. – 41 с.
9. Крук О. І. Розвиток музейної справи в Україні (кінець 1950-х – 1980-ті рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 – Х., 2000. – 20 с.
10. Крук О. І. Розвиток музейної справи в Україні (кінець 1950-х – 1980-ті рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 – Х., 2000. – 20 с.
11. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні: питання теорії і практики (1917 – червень 1941) : автореф. дис. на здобуття ступеню канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Р. В. Маньковська. – К., 1997. – 21 с.
12. Мезенцева Г. Г. Музеи Украины / Галина Георгиевна Мезенцева. – Киев: Издательство Киевского университета, 1959. – 180 с.
13. Михайловская А. И. Приемы экспозиции в музеях СССР / А. И. Михайловская. – М.: Наука, 1964. – 11 с. – (VII Международній конгресс антропологических и этнографических наук); Потапов Л. П. Основные принципы экспозиции в этнографических музеях СССР / Л. П. Потапов. – М., 1960. – 21 с. – (Доклады советской делегации на VI Международном конгрессе антропологов и этнографов).
14. Михайловская А. И. Этнографические коллекции в музеях СССР: Краткий справочник / А. И. Михайловская, Д. А. Равикович. – М., 1964. –

- 118 с. – (Материалы к VII Международному конгрессу по этнографическим и антропологическим наукам).; Материалы по работе и истории этнографических музеев и выставок: [сборник статей / ред.-сост. А. И. Михайловская]. – М., 1972. – 256 с. – (Министерство культуры РСФСР. НИИ культуры).; Комплектование, научное описание, экспозиционно-выставочная пропаганда этнографических материалов советского периода: научно-методические рекомендации для исторических и краеведческих музеев / [сост. Т. Н. Балаянц, Д. А. Горб, Е. Н. Студенецкая]. – Л. : Б. и., 1979. – 41 с. – (Государственный музей этнографии).; Каралькин П. И. Использование этнографических коллекций как источника в научно-исследовательской работе / П. И. Каралькин, Т. А. Крюкова, З. Б. Предтеченская – М. : Наука, 1964. – 9 с. – (Из опыта работы Государственного музея этнографии народов СССР).
15. Музеї України XIX – початку XX ст. : [зб. наук. праць / відп. ред. Г. А. Скрипник]. – К., 2005. – 282 с.; Музейна справа та музейна політика в Україні XX ст. : [зб. наук. праць / ред. М. Селівачова]. – К. : Златограф, 2004. – 208 с.; Туризм і завдання національно-культурного відродження України : матер. міжнар. наук. конф. / Український ін-т туризму, Ін-т історії України НАН України, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, Черкаський держ. пед. ін-т. - К. - Черкаси, 1992. - 560 с.
16. Народна культура України: традиції і сучасність: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 40-річчю заснування Нац. музею нар. архіт. та побуту України, Київ, 8-10 жовтня 2009 р./ Нац. музей нар. архіт. та побуту України; уклад. і наук. ред. П.М. Федака. – К.: Задруга, 2010. – 552 с.: іл.
17. Разгон А. М. Этнографические музеи в России (1861–1917) / А. М. Разгон // Очерки истории музейного дела в России. – М. : Советская Россия, 1961. – Вып. 3. – С. 231– 268.
18. Свенціцький І. . Про музеї і музейництво. Нариси і замітки / І. Свенціцький – Л. : Діла, 1920. – 80 с.
19. Скансени – Музеї просто неба [Електронний ресурс]: сайт «Україна споконвічна». Режим доступу: <http://etnoua.info/skanseny-muzeji-prosto-neba/>.
20. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Ганна Аркадіївна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1989. – 304 с.
21. Скрипник Г. А. Розвиток громадських етнографічних музеїв на Україні / Г. А. Скрипник // Народна творчість і етнографії. – 1981. – № 1. – С. 75–80. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Ганна Аркадіївна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1989. – 304 с.
22. Смолій В. А. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В.А.Смолій, В. К.Федорченко, В. І. Цибух. –К.: Слово, 2006. – С.269.

23. Ткаченко М. І. Музеї України під час Другої світової війни (1939–1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. І. Ткаченко. – К., 1996. – 26 с.
24. Українське народне житло. Програма-запитальник для збирання матеріалів до «Регіонального історико-етнографічного атласа України, Білорусії та Молдавії». – Київ: Наукова думка, 1969. – 28 с., іл.; Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України / Упорядники Л. Орел, К. Міщенко. – К.: ІСДО, 1995. – 232 с
25. Український музей. Збірник 1: Репринтне перевидання 1927 року / («Пам'ятки історії. XX століття»).[ред. С.Кролевець; В.Колпакова та інші]. Вид-во: Київ., Фенікс .-2007.- 478 с.
26. Ходаківський М. Роль академіка П.Т. Тронька у створенні київського скансену / М. Ходаківський // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв.-2012.Вид-во Міленіум.- К.: С.67-70 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vdakk/2012_2/15.pdf; Кушнір Л. І вітряки розправлять крила / Л. Кушнір // Україна молода.–2012.–22 трав.; Ліщинська Н. Гілка граната прикрасила Пирогово / Н. Ліщинська // Уряд.кур'єр.–2012. –25 трав.; Бедзір В. Щоб дивувати новинками, експонатів вистачить / В. Бедзір // Уряд.кур'єр.–2012.–14 квіт.; Потапова Т. Диканька поблизу Бахчисарая / Тетяна Потапова; [розмовляв] В. Колодяжний // Україна молода. –2013.–27 лют. – С. 89.
27. Шмелев В. Г. Музеи под открытым небом. Очерки истории возникновения и развития / Виктор Григорьевич Шмелев. – К. : Наукова думка, 1983. – 120 с.
28. Шмит Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк истории и теории музейного дела / Ф. И. Шмит – Х. : Издательство «Союз», 1919. – 103 с. – (Школьная и внешкольная библиотека).